

CÂTEVA COMENTARII ASUPRA UNEI PICTURI

RUPESTRE DIN ALBANIA

Studiile referitoare la problema picturilor rupestre și petroglifelor post-paleolitice din spațiul mediteranean și balcanic¹, care au suscitât interesul specialiștilor, subliniază faptul că aceste reprezentări grafice, numeroase, reprezintă diferite aspecte, atât sacre cât și profane, ale existenței comunităților omenești din epocile istorice, fiind prezente atât în peșteri, pe stânci, cât și pe pereții unor locuințe și morminte tumulare.

Bogăția și varietatea descoperirilor arheologice din Albania², preistorice și antice, ne îndreptătesc să afirmăm, alături de alți cercetători, că această zonă sud-est-adriatică a constituit o arie importantă de civilizație și cultură, la întretăierea cercurilor culturale adriatic, central-european, egeeo-anatolian și balcanic.

În continuare vom face câteva considerații asupra picturii rupestre de la Lepenice³ "Peștera scrisă" (Shelle shkruar), din valea Shushice, din sud-vestul Albaniei (Pl. I/2, II).

Asupra condițiilor de descoperire, amplasarea picturii rupestre, dimensiunile simbolurilor pictate cu ocră roșu⁴, precum și asupra unor considerații privind semnificația lor, vom face unele comentarii suplimentare, luând ca valabile pe cele ale autorului acestei descoperiri, datată în neo-eneolitic⁵ (mil. III î.d.Chr.). În sprijinul acestei afirmații vin numeroasele analogii care se pot face cu alte pictograme, datate în aceeași perioadă sau ulterior în Bronzul timpuriu.

În pictura rupestră de la Lepenice (Pl. II) sunt reprezentate simboluri umane (Pl. II/1-5, 8-19); idoli (Pl. II/6-7); planurile a două sate circulare, de tip tell (Pl. II/20-21); șase planuri de așezări rectangulare, plane (Pl. II/22-27); două planuri ale unor câmpuri de tumuli (necropole tumulare) (Pl. II/26, 28), plasate în jurul satelor; simbolul unui "Ackerstock" (râmoc din lemn) sau mai corect "Krummelflug" (Pl. II/11), cu două vite înjugate (?); un vârf de săgeată din silex

cu preduncul (Pl. II/29); reprezentarea locului de exploatare a unor iviri de silix sau minereu de cupru (Pl. II/30); simbolul unui sceptru (Pl. II/31).

Folosirea formelor endocarstice (abri-uri, peșteri, grote, avene) și a pereților de stâncă, care ofereau cadrul propice pentru desfășurarea unor activități umane, ca locuri de cult sacre⁶ (de exemplu "Casa zeului"), a fost larg răspândită în preistorie.

^ I Simboluri umane (Pl. II/1-5, 8-10, 12-19).

Cele patru simboluri umane (Pl. II/1-4), amplasate în realitate pe tavanul grotei (abri-ului), credem că reprezintă zeitățile protectoare (masculine) sau preoți oficianți ai cultului comunităților umane din această zonă. Imaginile antropomorfe (Pl. II/5, 8, 9, 13-17, 19) reprezintă siluetele schematizate ale unor bărbați, care au analogii perfecte și în alte pictograme din aceeași perioadă sau puțin anterioare⁷ (neolitic târziu), prezente în alte zone (Pl. III/a, IX/3-4, XII/4). Două reprezentări feminine (Pl. II/10, 12) au analogii în alte descoperiri din Albania⁸ (Pl. I/1, X/1-2, XIV) și alte reprezentări de simboluri feminine, în formă de "opt", "scut" sau "en violon"⁹ (Pl. IX/2, 4, X/3, XI, XII/2, XIII). Tot în această categorie putem include și reprezentarea unui mormânt cu înhumare în poziție chircită "Hochergrab" (Pl. II/18? XV/c), în care imaginea (silueta) umană este reprezentată în această poziție¹⁰ ("a fătului"), cu analogii atât în Albania cât și pe vaste teritorii euro-asiatice.

Aceste simboluri umane pot reprezenta, pe planul sacrului¹¹, zei supremi, protectori, ori preoți oficianți (Pl. II/1-4), zeul făurar (inițial, primordial), zeul care ară (fecundează) sau zeul morții (Pl. II/ 18). Acești idoli în formă de "opt", "scut" sau "en violon" au și o semnificație magico-simbolică - o emblema de zeitate "războinică", "zeiță a scutului", imagine întâlnită în iconografia cercurilor culturale euro-asiatice începând din mil III î.d.Chr.; amintim aici reprezentările din Anatolia sau Creta, folosite ca embleme sacre (Pl. X)¹².

II. Reprezentări de idoli antropomorfi (Pl. II/6-7), prin simboluri sexuale, feminine și masculine, ne indică eventualitatea existenței aici a unui sanctuar.

Asemenea simboluri sexuale se întâlnesc atât la statuete cât și în reprezentări grafice pe vase ceramice încă din neoliticul târziu, și până în eneolitic, cu analogii în Peștera Măgura¹³ (Pl. XIII), Pirineii Orientali¹⁴ (Pl. XII/2), Vallchiusella (Piemont)¹⁵, Aistega, Sesklo, Dimini, Pyrgos, Pefkakia¹⁶ (Tesalia), etc. (Pl. XII/1).

Aspectele legate de îmbinarea sacrului cu profanul au fost analizate pertinent, între alții, de M. Gimbutas¹⁷, care evidențiază îmbinarea diferitelor elemente și simboluri: culoarea roșie (ocrul) = culoarea vieții, falusul = puterea dublului care servește la regenerarea puterilor "zeiței regenerării", creatoare a vieții. B. Rutkowski¹⁸ subliniază că figurinele aveau o destinație magică, atât în cadrul ritualurilor de înmormântare cât și a festivităților ce aveau loc în sanctuar. G. Durand analizează simbolurile imagine, afirmând că "În prelungirea schemelor, a arhetipurilor și a simplelor simboluri, putem reține mitul"¹⁹.

III. Planurile a două sate circulare (Pl. II/20-21), de tip tell. Asemenea planuri au fost identificate pe o vastă arie geografică²⁰. Menționăm câteva: Dimini²¹ (Pl. IV), Goljamo Delveco²² - niv. 11 (Pl. VII/4), Căscioarele²³ (Pl. VII/1), Radingrad²⁴ - niv. 5 (Pl. VII/2), Ovciarovo²⁵ - niv. 8 (Pl. VII/3), Petreni²⁶ (Pl. V), Dobrovody²⁷ (Pl. VI).

IV. Planurile a șase sate rectangulare (Pl. II/22-27) plane. Cu numeroase analogii în întreaga Europă²⁸, fiind marcate locul de casă, spațiul din jurul ei, străzile, drumurile, valul de pământ (incinta fortificată), terenurile agricole, cărările, izvoarele, râurile, etc. Ajungându-se la primele elemente de compoziție axială a siturilor pre-urbane, aceste reprezentări cadastrale ale așezării propriu-zise, dar și ale zonei înconjurătoare trimit la o coeziune spațială, teritorială.

Unii autori²⁹ consideră așezările circulare ca centre în jurul cărora se grupează așezările plane, ele diferențiindu-se prin modul de grupare, prin modul de folosire a terenului agricol, rezultând și o diferențiere socială, fiind marcată și o "explozie" demografică. În eneolitic³⁰ există două arii mari ale spațiului social: cea domestică, în care rolul preponderent îl are femeia și în cea mortuară, în care rolul preponderent îl are bărbatul, în cadrul ritului și ritualului ceremonial (sacru).

Pe lângă caracterul sacru al acestei picturi rupestre, dar nu numai al acesteia, trebuie subliniat și aspectul pragmatic "cartografic", așa cum sunt cele de la Triora (Italia de nord)³¹, ca și cele amintite de C. Delano Smith³², de la Bidolina (Pl. III), Seradina, Catal Huyuk, Nippur, Lagash, Pinerola (Italia), care au fost datate din neolitic până în epoca bronzului.

Tot în aceste reprezentări "cartografice" arhaice apar marcate în plan suprafața terestră sau ale spațiului geografic la scară, existând un sistem de măsurare a spațiului, necunoscut nouă, rezultând implicit și unele distorsiuni. Pe aceste scări sunt reprezentate, realist și corect, bolta cerească, planuri de case, siluete antropomorfe, zoomorfe, rețeaua hidrografică, unelte, arme, linia țărmului mării, ceremonii rituale cu simboluri magice. Unele semne "cartografice", dar și celelalte simboluri sunt aproape identice; ele se repetă, dar aveau același înțeles de "semn tip abstract"³³. Rolul³⁴ unei hărți preistorice (arhaice) este cel topografic-cadastral, ceresc-cosmografic și antropologic, aceste simboluri transmițând anumite mesaje, valori ideatice în formă vizuală.

V. Reprezentările a două necropole tumulare (Pl. II/26, 28). Credem că reprezentările ne indică poziția mormintelor de înhumatie, marcate prin puncte, și cercul de piatră al tumulului. Asemenea necropole tumulare apar în toată Albania³⁵ dar și în toată Peninsula Balcanică, referindu-ne doar la această parte a Europei. Localizarea acestor așezări și necropole pe teren (spațiul geografic actual) este riscantă, în sudul Albaniei fiind amintite astfel de descoperiri, datate în eneolitic, la Valce, Vodhine³⁶.

VI. Reprezentarea unui râmoc din lemn, "Ackerstok" ("Krummelpflug")³⁷ (Pl. II/11), la care, probabil, sunt înjugate două vite (boi). Acest tip de unealtă de arat se folosește și astăzi în Albania, datorită reliefului muntos și colinar, unde stratul arabil este subțire și care, din punct de vedere pedologic, permite utilizarea acestei unelte.

VII. Pictograma unui vârf de săgeată din silex cu peduncul (Pl. II/29). Vârful de săgeată este triunghiular, cu un peduncul pentru fixare în tija săgeții.

Acest tip de vârf de săgeată este caracteristic eneoliticului și Bronzului timpuriu, cu analogii în Anatolia și Peninsula Balcanică, în regiunea Mării Adriatice - țărmlu estic, Peștera Tartoruga, Peștera de la Galerie³⁸ (Pl. X/4), în nordul Italiei, la Iseo și Romato³⁹ (Pl. XII/3).

VIII. Reprezentare probabilă a unui loc de explorare a unei iviri de zăcă-mânt de silex sau cupru (Pl. II/30). În Peninsula Balcanică au fost identificate mai multe zone metalifere (miniere) în care s-ar fi putut exploata asemenea materii pri-me, cercetate arheologic fiind cele de la Rudna Glava (Serbia) și Aibunar (Bulgaria)⁴⁰.

IX. Simbolul unui sceptru (Pl. II/31). Reprezentare probabilă a unui topor sau securi, ca simbol sacru sau însemn al pŕterii supreme. Asemenea sceptre au fost identificate pe stâncile de la Val Camonica și încadrate în stilul I și II (neoli-tic) al artei camuniene⁴¹.

Acestea au fost câteva considerații asupra picturii rupestre de la Lepenice (Albania), pe care le-am analizat în speranța că ele sunt valabile în încercarea de a înțelege mentalitatea și mesajul ajuns până la noi a comunităților omenești eneo-litice din sudul Albaniei.

Nu avem pretenția de a fi epuizat întreaga problematică a acestor picturi ru-pestre din această arie geografică, fiind necesară, așa cum de fapt s-a demonstrat, aprofundarea cercetărilor de antropologie culturală, prin studii pertinente, inter-și pluridisciplinare. Credem că, pe lângă valențele arheologico-istorice, paleo gra-fice (paleo - "cartografice"), mitologice (sacre), antropologice și paleontologice, aceste picturi rupestre și petroglife au indubitabil și valențe artistice.

1994

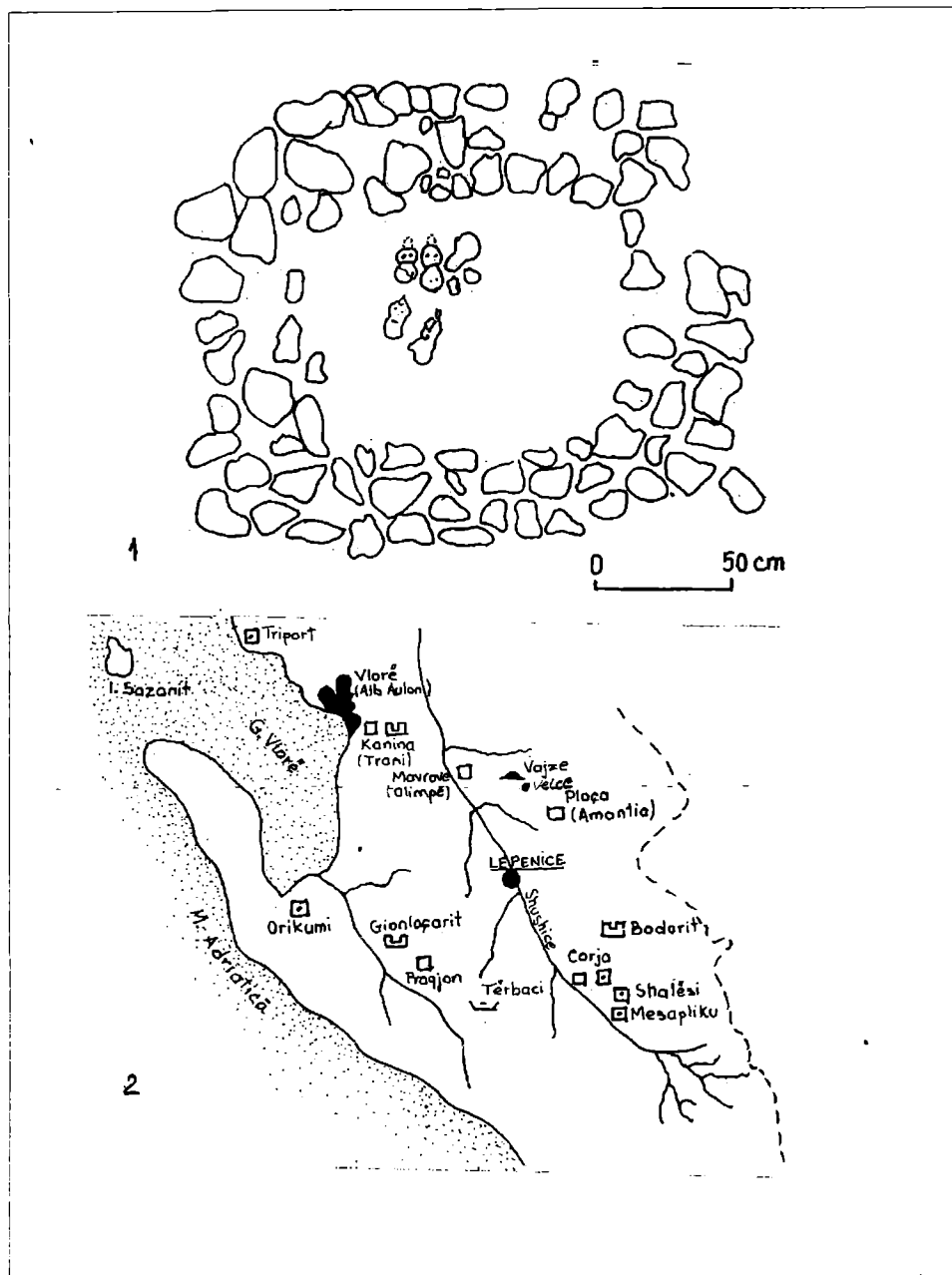
PETRU ROGOZEA

Filiala pentru Banat a

Institutului Român de Tracologie

Timișoara

ROMÂNIA

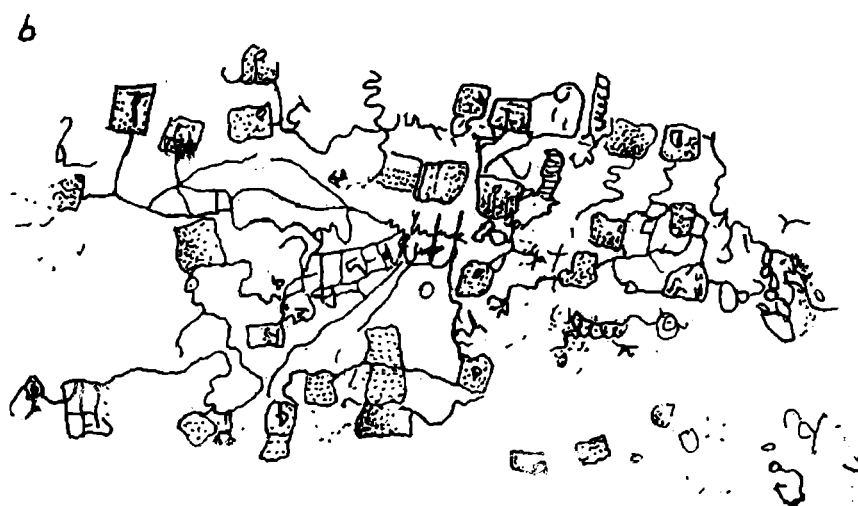
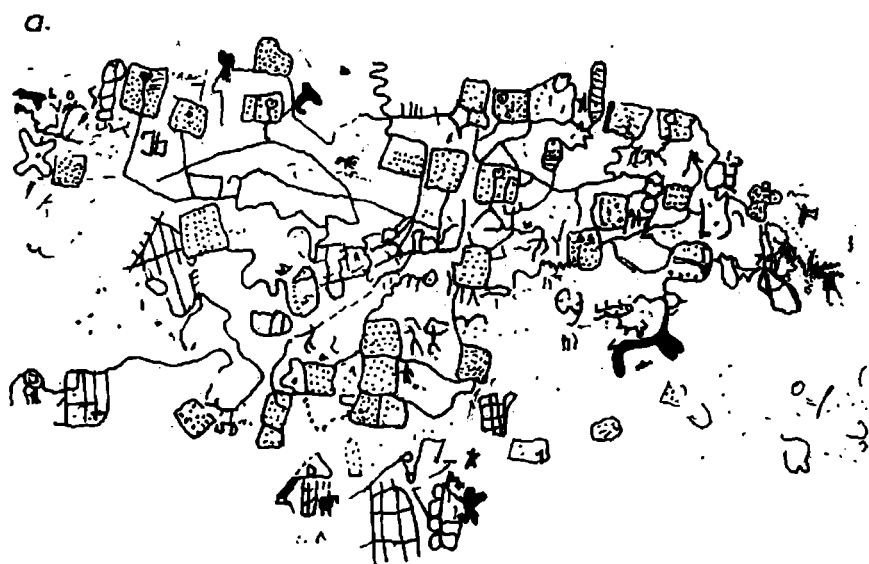

Planșa I. 1. Shtoj - T6 M15, statuete antropomorfe, dateate în eneolitic - bronz timpuriu (după A. Koka. 1990).

2. Zona arheologică din sud-vestul Albaniei - V. Shushice (după D. Komata, 1977 -1978).

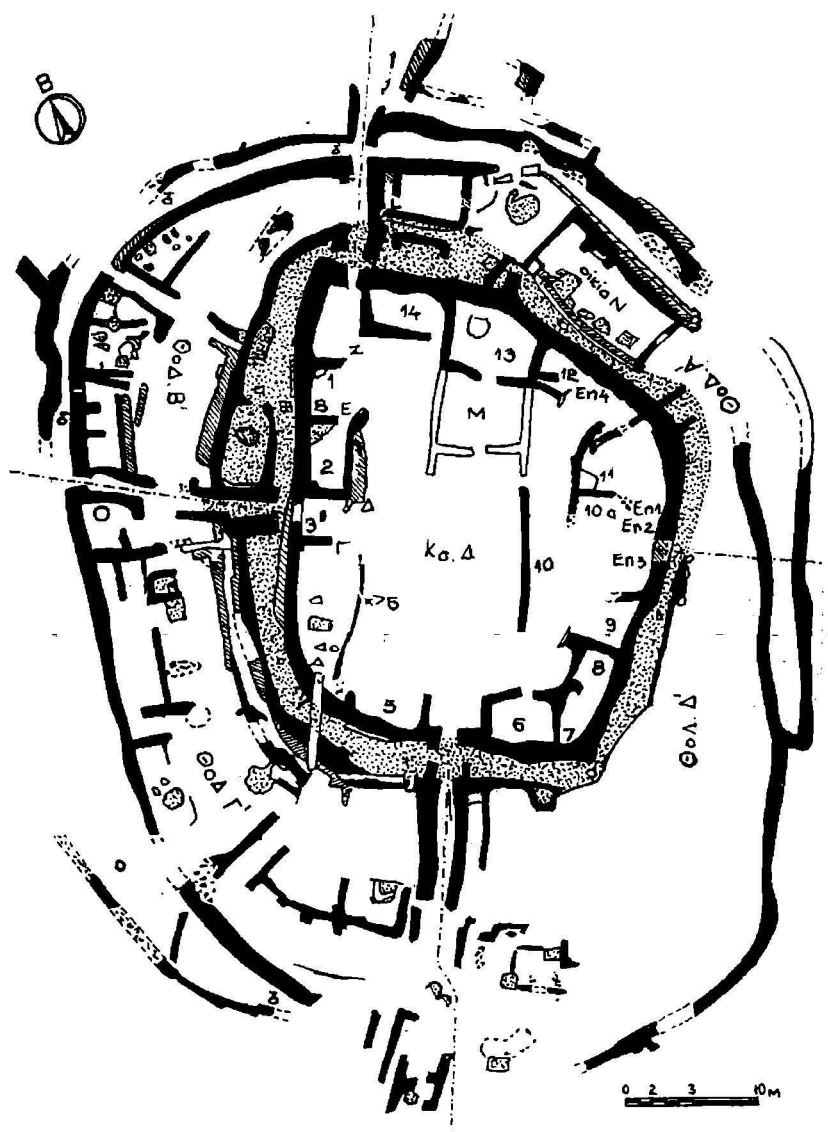

Planșa II. Pictura rupestră de la Lepenice, datată în eneolitic (după M. Korkuti, 1979).

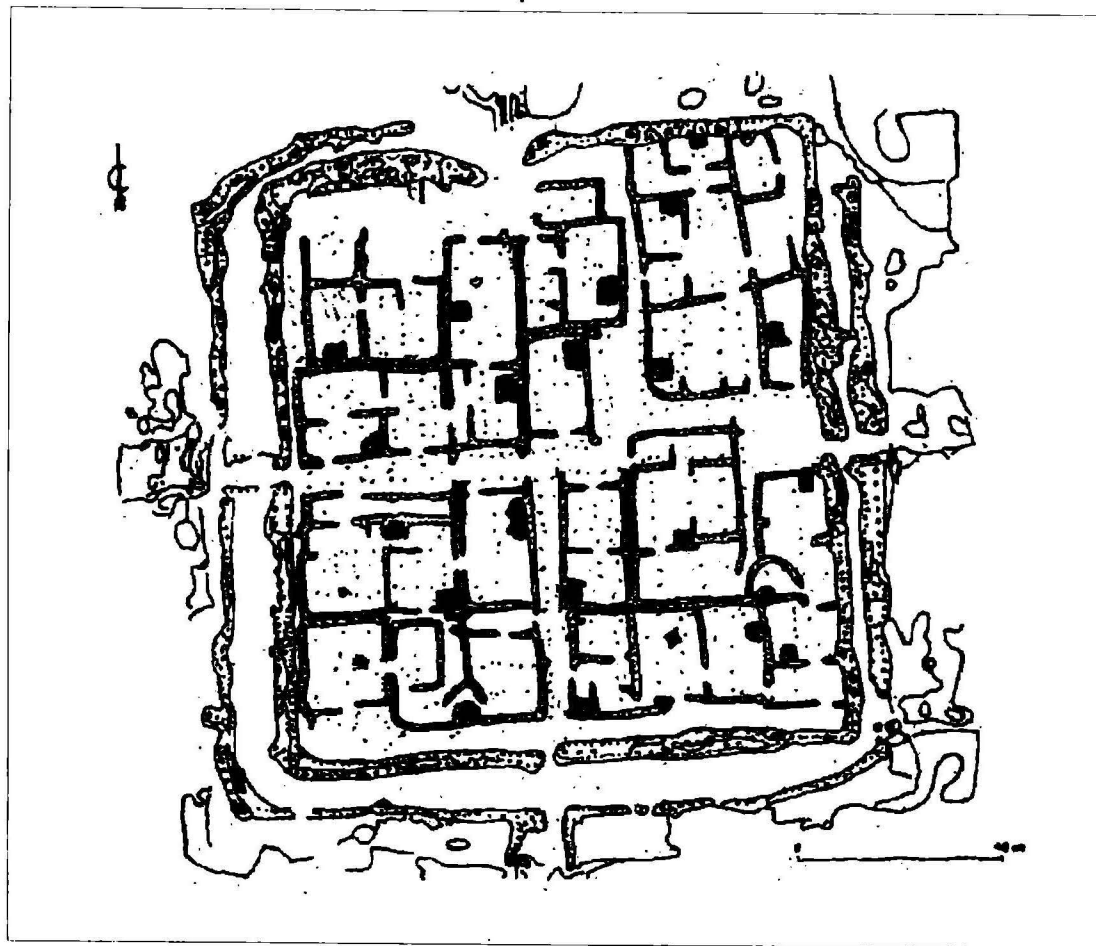

Plășă III. Petroglifele de la Bedolina - Valcamonica, datate în epoca bronzului
(după C. Delano Smith, 1988).

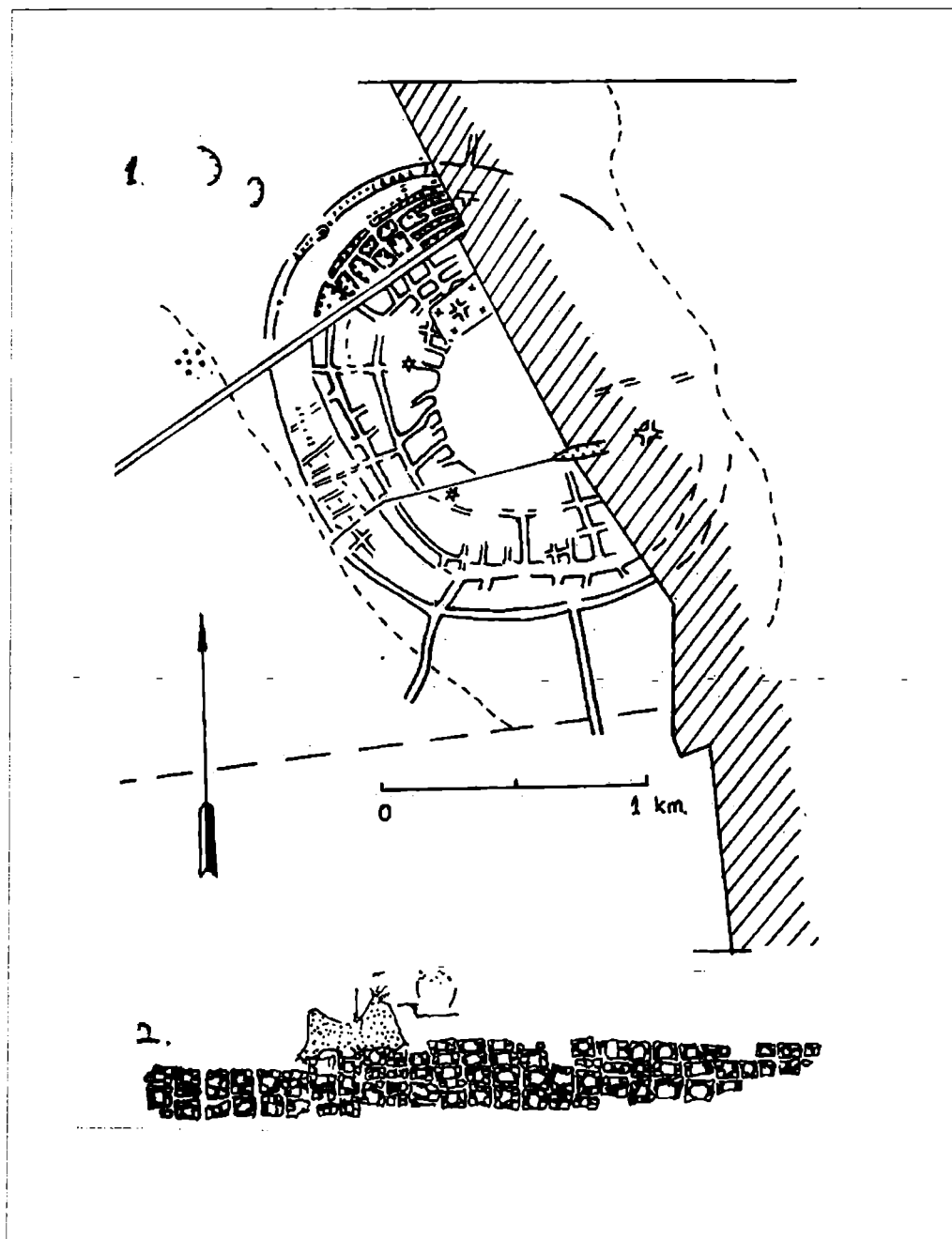

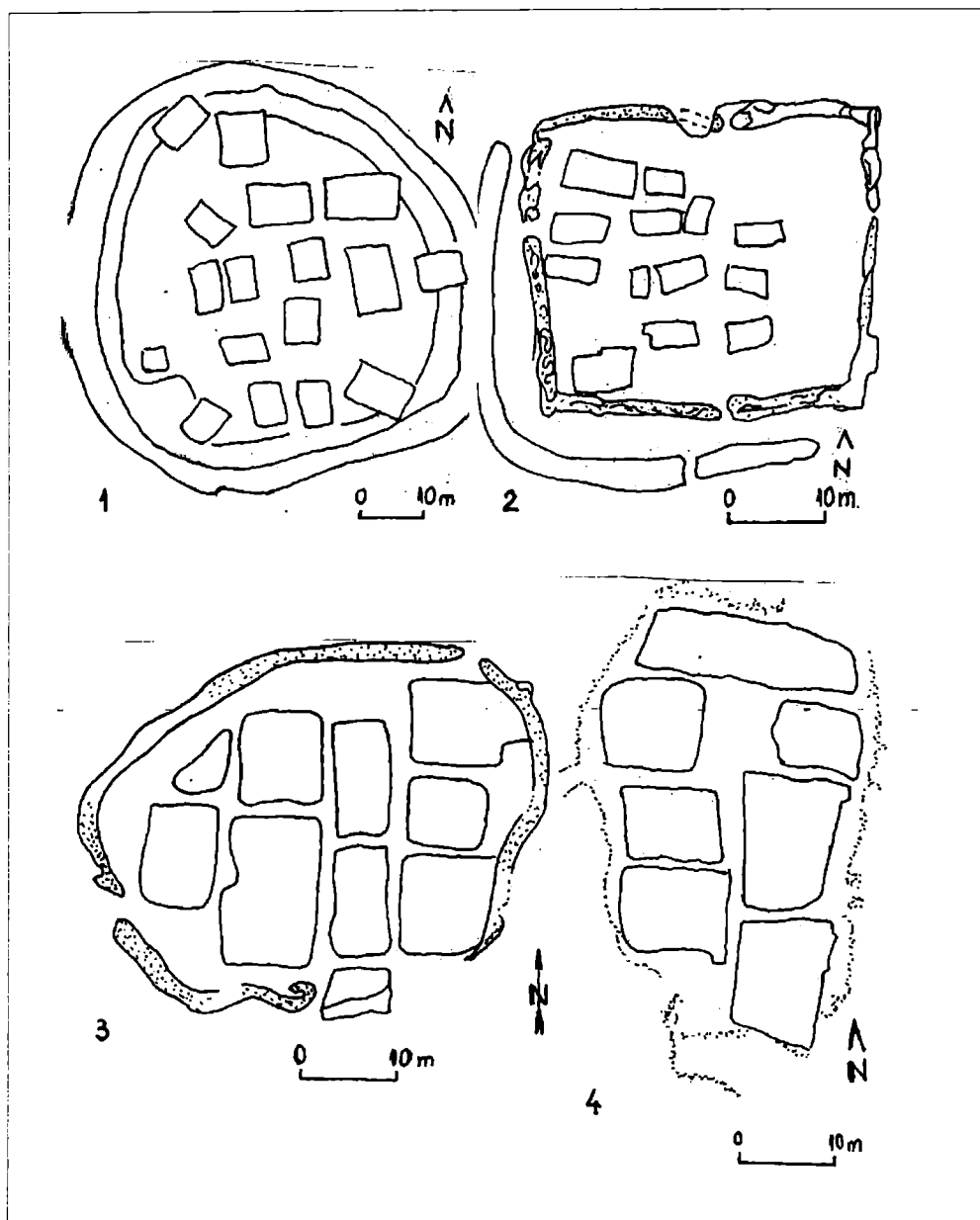
Planșa IV. Planul așezării din faza I a locuirii chalcolitice de la Dimini (după I. Aslanis, 1990).

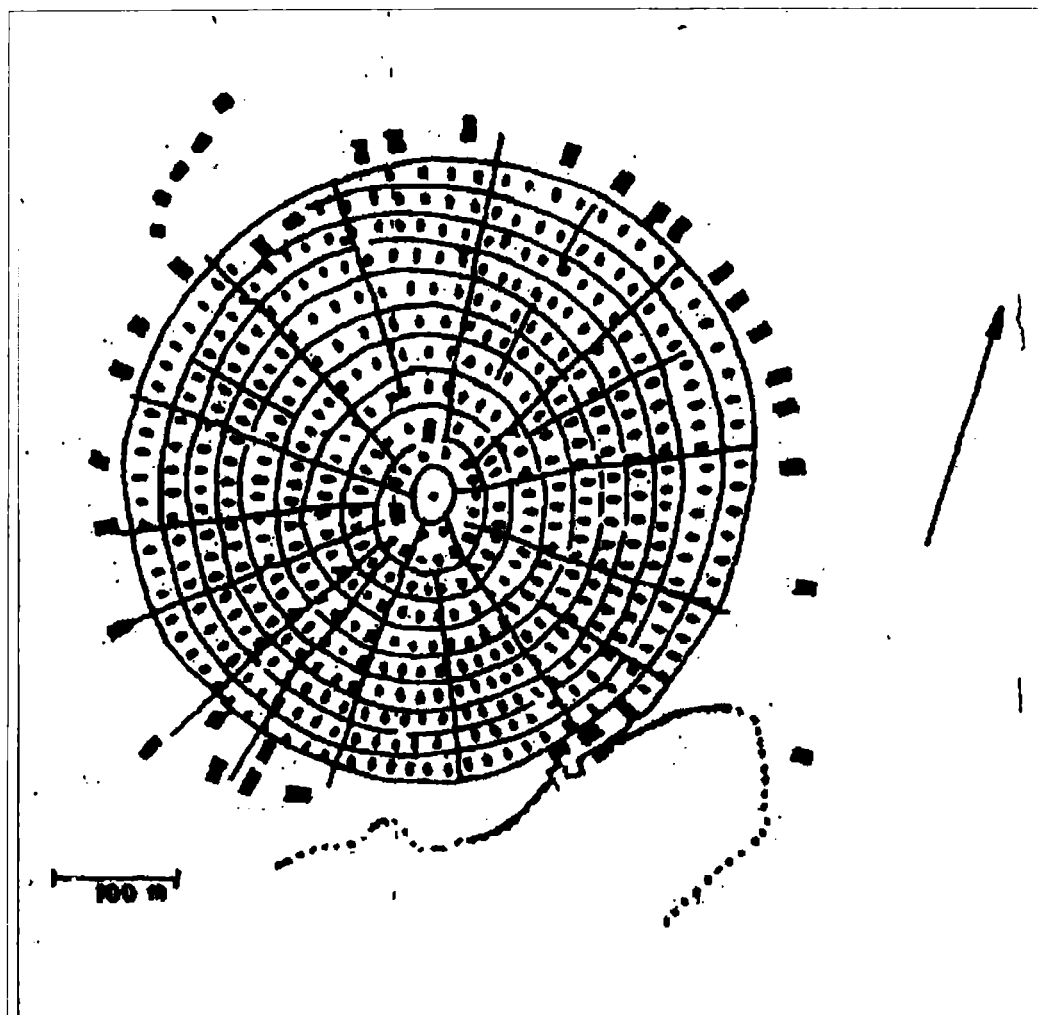
Planșa VIII. Planul așezării eneolitice, faza III, de la Poljenica (după H. Todorovo, 1978; I. Aslanis, 1990).

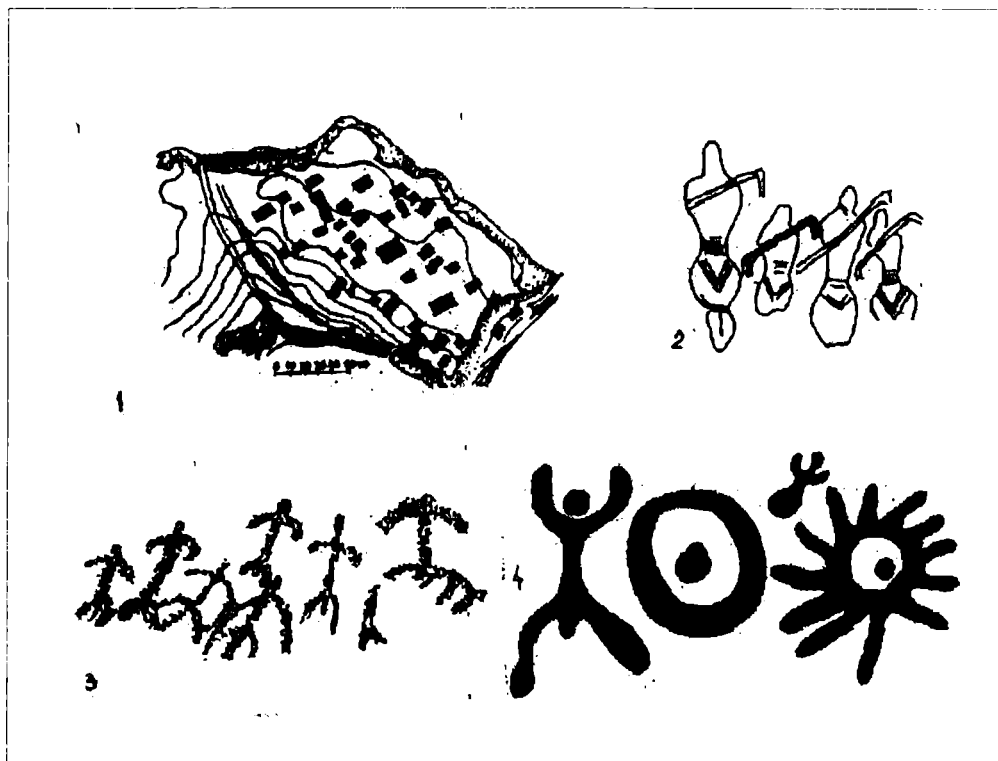
Planșa VI. 1. Planul așezării de la Dobrovody (după Siskin, 1973, L. Ellis, 1987).
2. Pictura parietală de la Cașal Huyuk (după J. Mellaart, 1963).

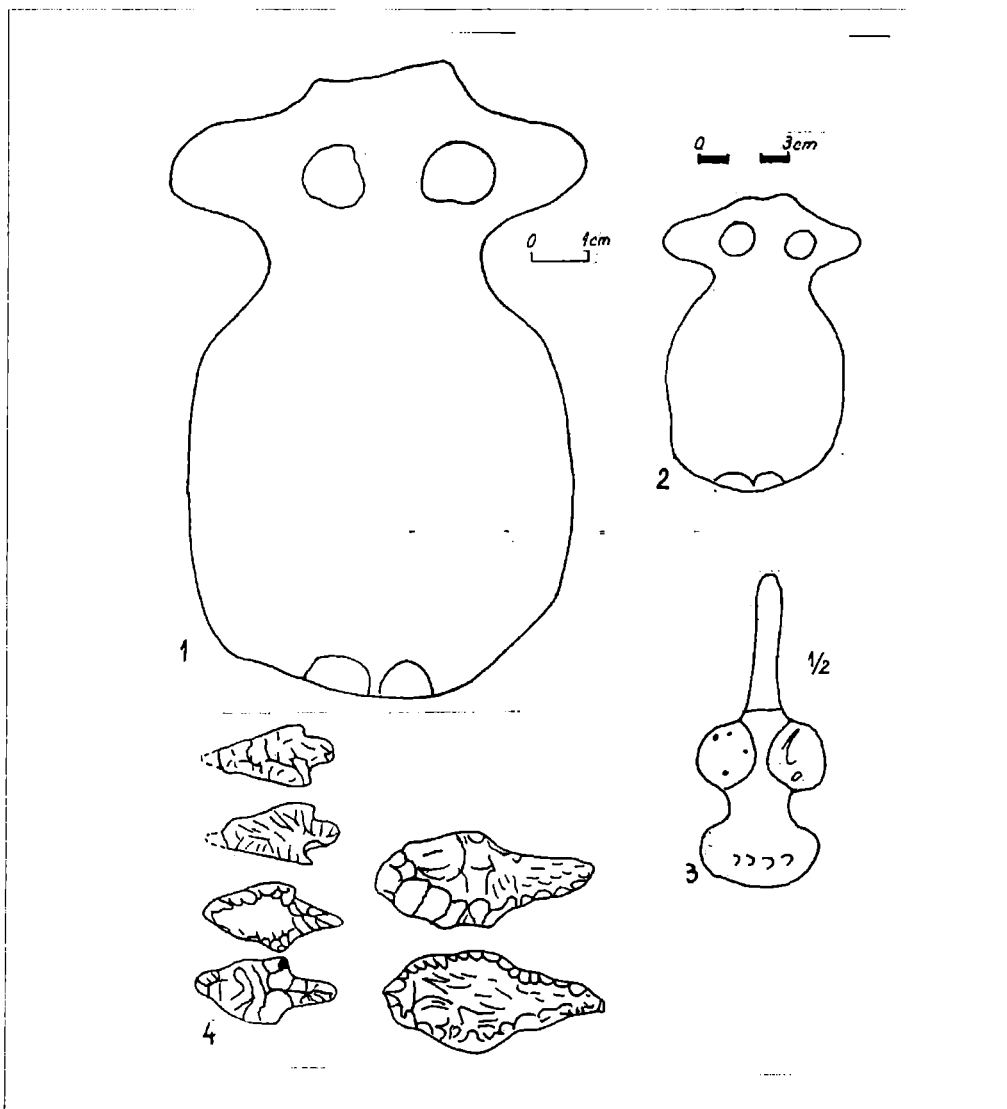
Planșa VII. Planurile de așezări eneolitice din spațiul vest-pontic (după J. Lichardus, 1988): 1. Căscioarele; 2. Radingrad, niv. 5; 3. Ovcearovo; 4. Goljano Delcevo, niv. 11.

Planșa V. Planul așezării de la Petreni (după V. I. Marchevici, 1981; L. Ellis, 1987).

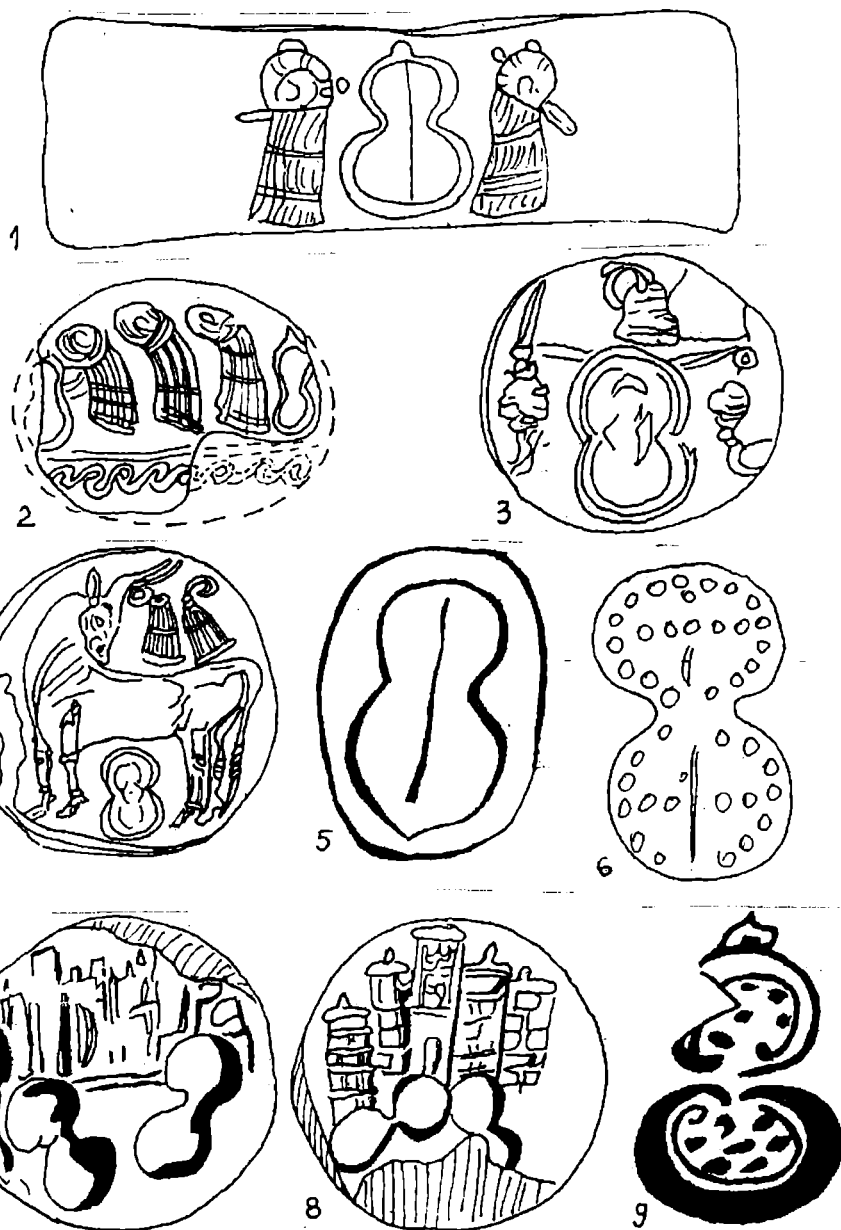

Planșa IX. 1. Planul așezării de la Hăbășești (după V. Dumitrescu, 1967).
 2. Pictura rupestră de pe blocul nr. 78 de la Kobustan - Caucaz (după
 M. Poladian Ghenea, 1988).
 3. Petroglifele de la Tirisin-

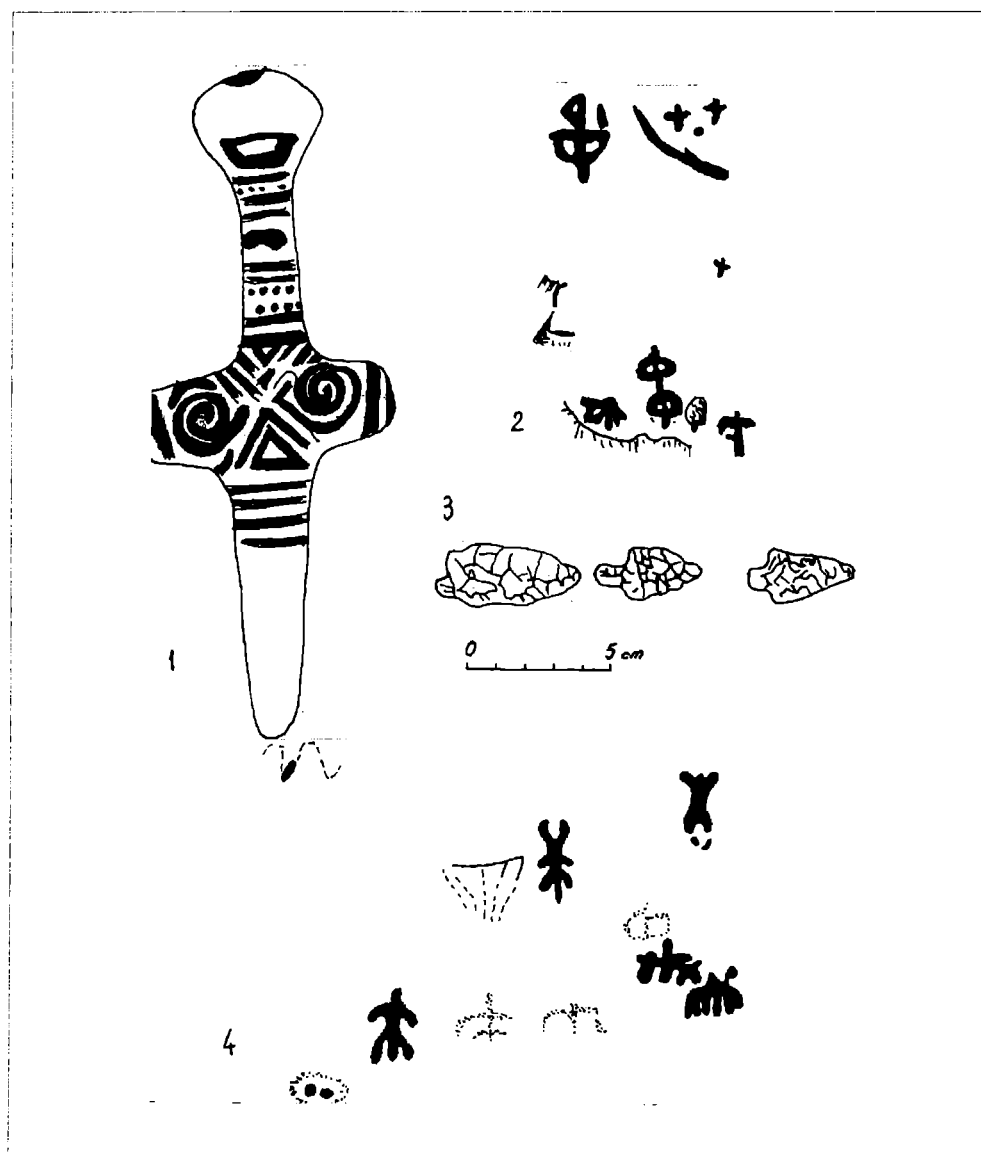
Planșa X. 1. Statuetă antropomorfă de la Maliq, datată în bronzul timpuriu (după A. Koka, 1985).

2. Statuetă antropomorfă de la Maliq, faza III, datată în bronzul timpuriu (după F. Prendi, 1977-1978).

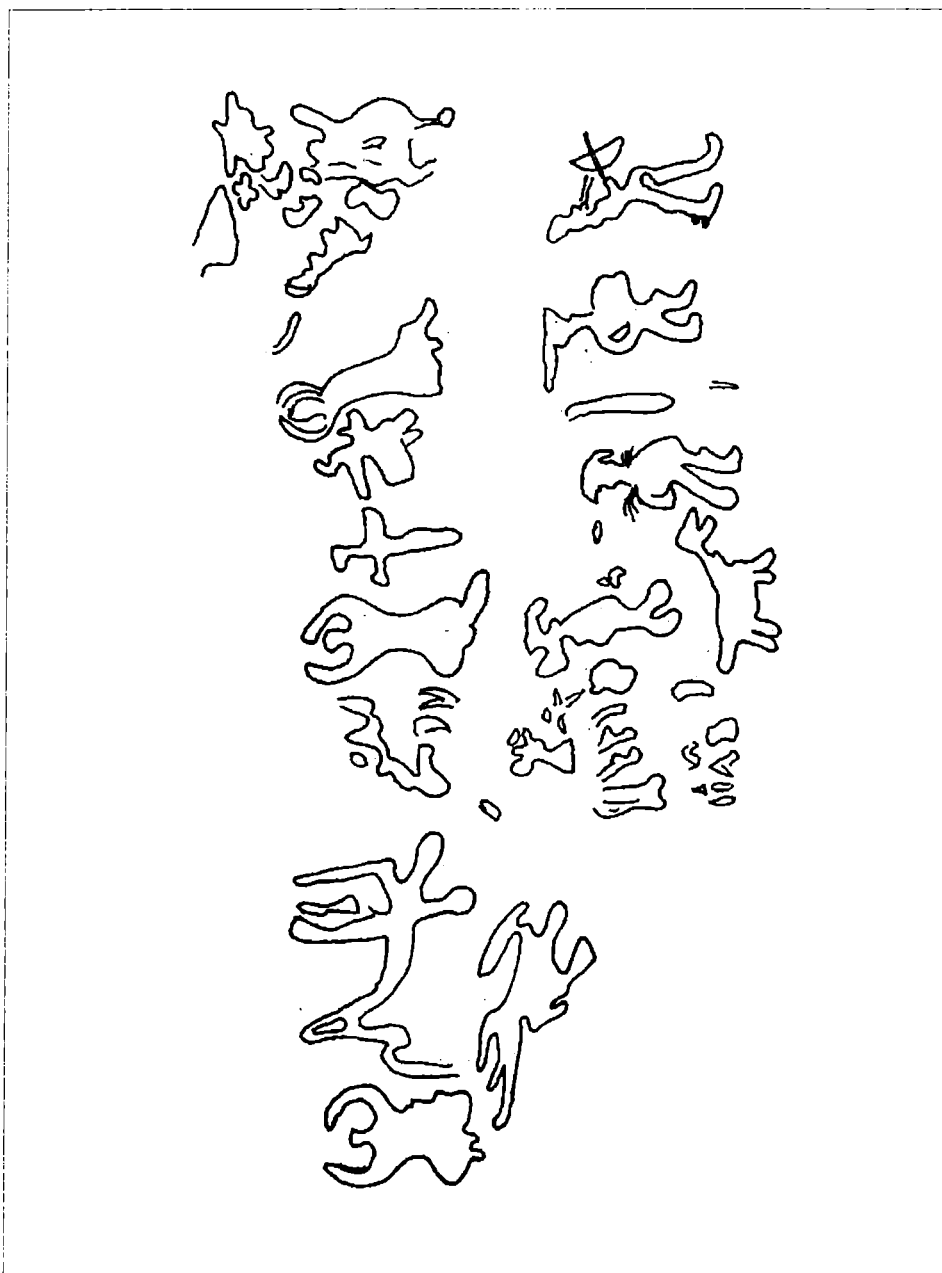

Planșa XI. Reprezentări de idoli în formă de "opt" ("scurt") din spațiul egeeo-anatolian, datate în bronzul mijlociu și timpuriu (după B. Rutkovsky, 1981).

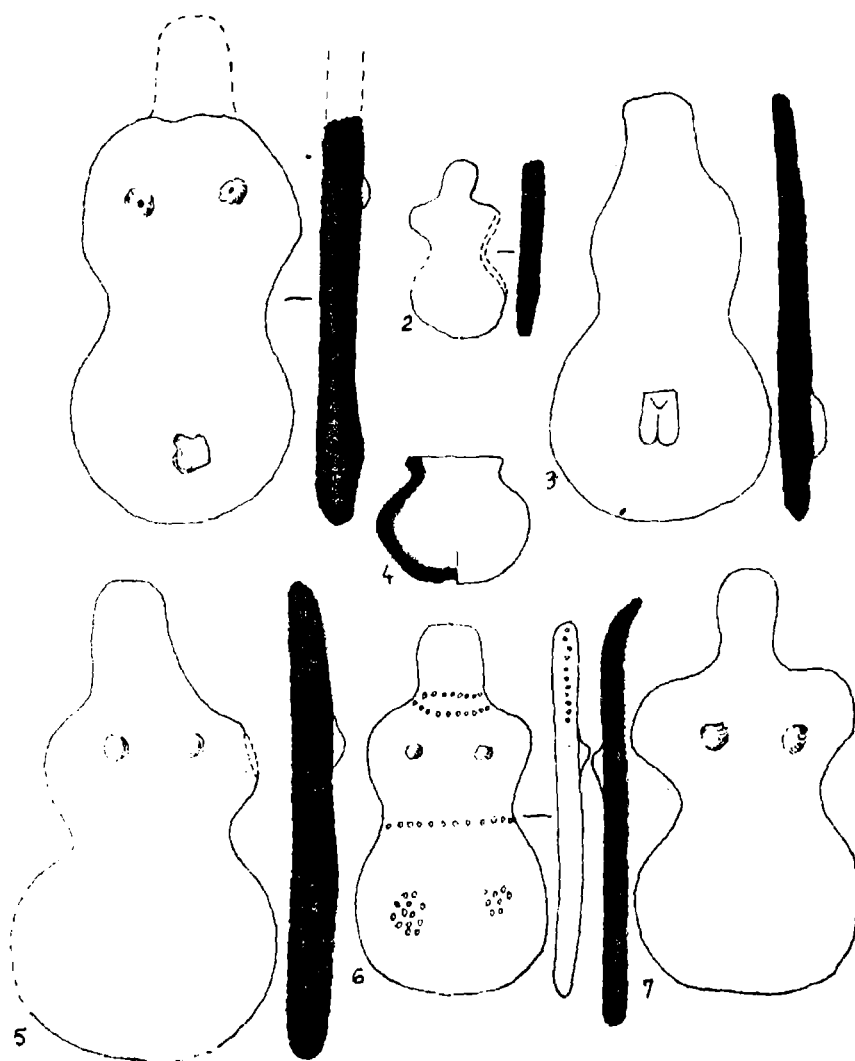

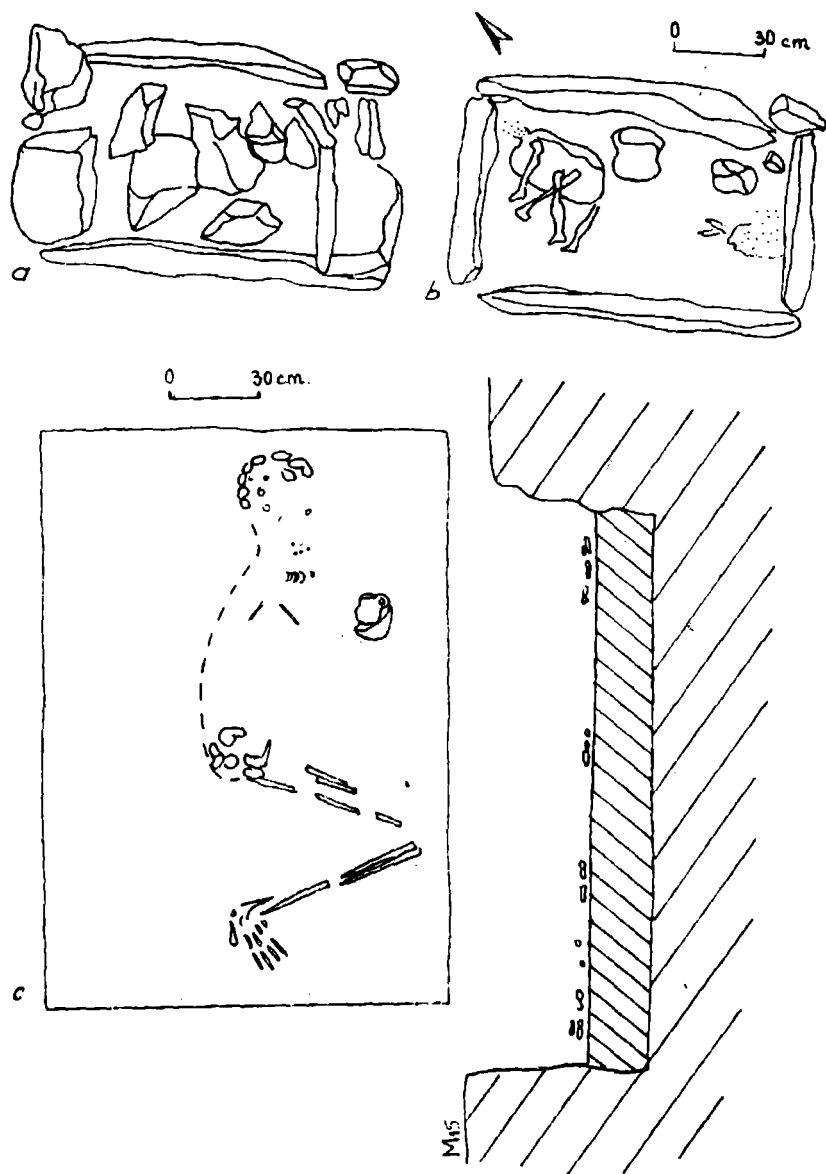
- Planșa XII. 1. Idol datat în neoliticul final. de la Agistea - Tesalia (după C. Zevros, 1963).
2. Desene rupestre din Cauna des Perilles, datate în perioada dolmenilor (după J. Abelanet și colab. 1988).
3. Vârfuri de săgeți din silex cu peduncul, datate în neolitic, de la Iseo și Ronato - Brescia (BCSP. 1968 - 1969).
4. Pictură rupestră de la Olmetta, datată în neolitic (după A. Beltran, 1969).

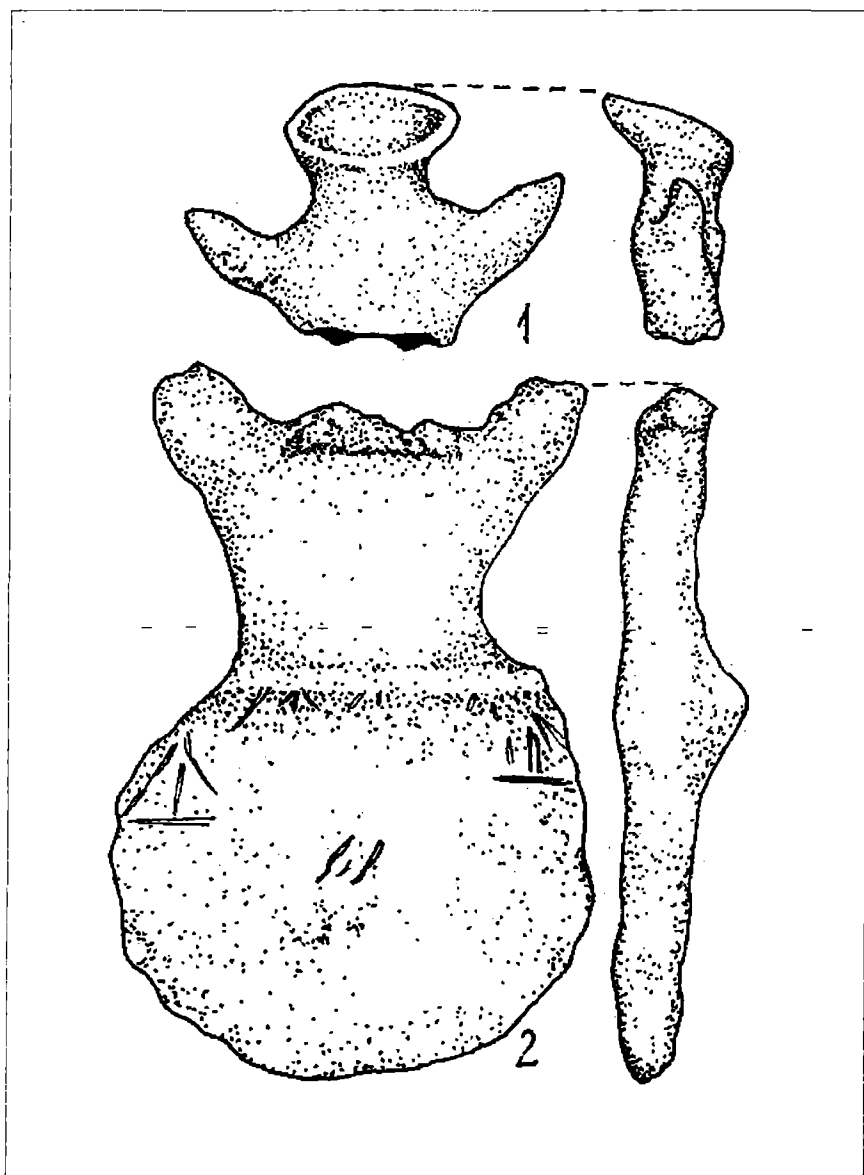
Planșa XIII. Pictură rupestră din P. Măgura - Vidin, datată în neolitic - bronz timpuriu (desen după foto, după G.I. Georgiev, 1982).

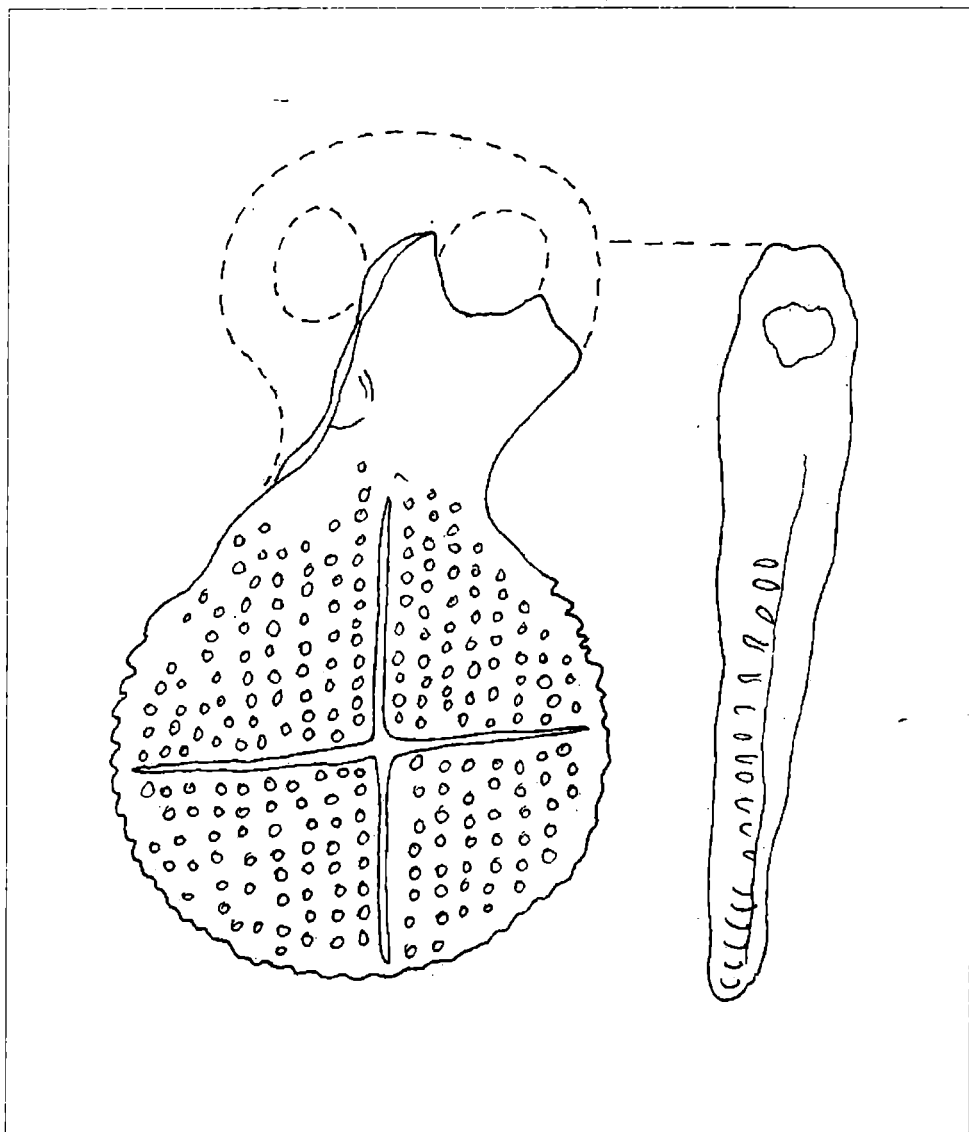
Plaușă XIV. Statuete antropomorfe din T6: M15 de la Shtoi, datate în eneolitic-bronz timpuriu (după A. Koka, 1990).

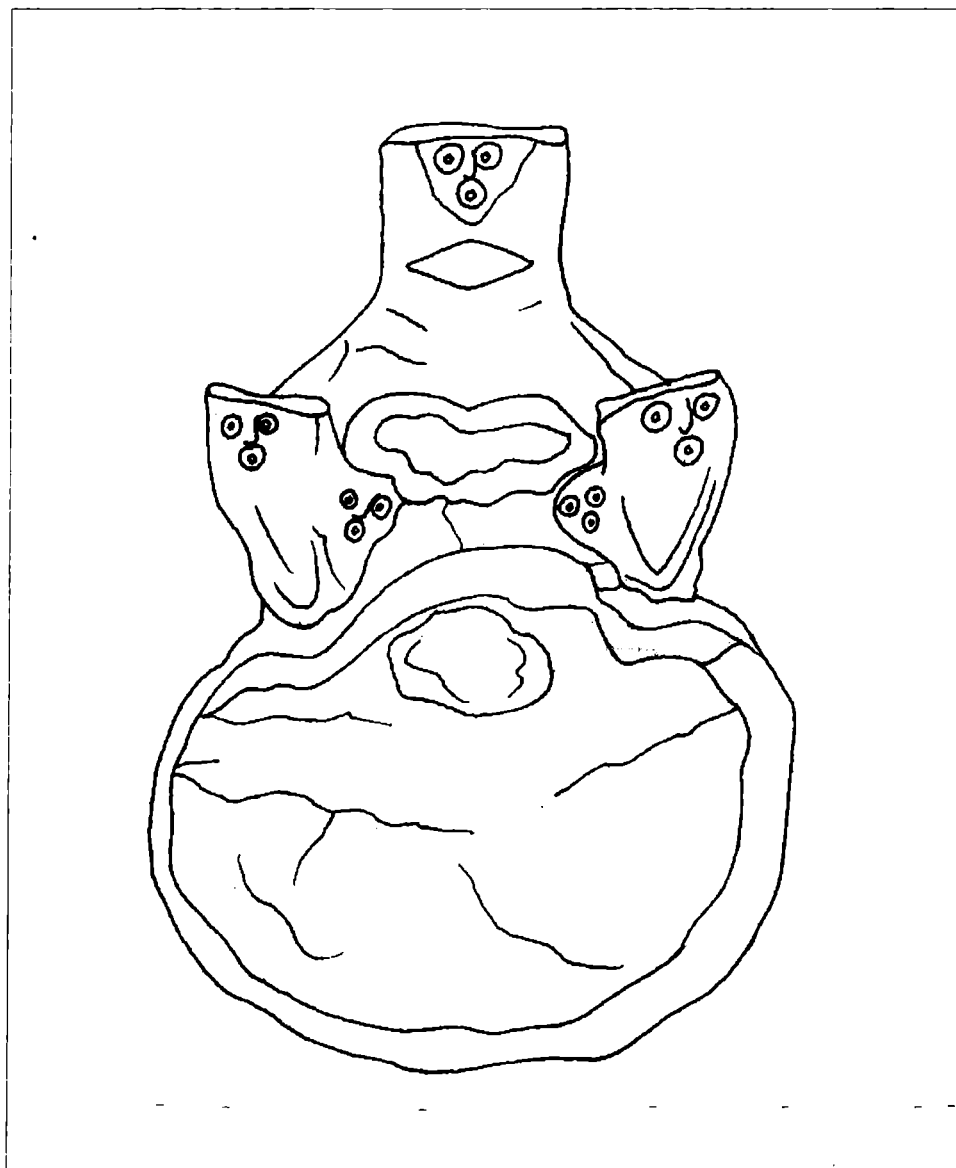
Planşa XV. a - b. Morminte cu cistă de la Setoij - T6; M14 (după A. Koka, 1990).
c. Mormânt eneolitic de la Shtoiij - T6; M15 (după A. Koka, 1990).

Planșa XVI. Idoli antropomorfi de la Unirea, cultura Coțofeni (după H. Ciugudean, 1983).

Planșa XVII. Idol antropomorf de la Turdaș de tip "troian" (după N. Vlassa, 1976).

Planşa XVIII. Idol al fecundităţii dintr-un templu (vatra sacră), bronzul timpuriu - niv. X. cca. 3000 - 2500 î.d.Ch. de la Pulur - Sakyol (H. Koşay, Ö. Bilgi 1970 1970 - 1971).

¹ J. Abelanet, J. Voquer, J. Guiliane, R. Ayme, în BCSP, 4, 1968, 117-121, fig. 79; E. Anati, La Stelle..., 44, fig. 17; idem. La civilisation...; idem, La data-tion...; idem. Arte preistorica... I. 1968, 141-145, fig. 77-79; idem, Archivi, 4, 1972, 128. fig. 99; idem, în 4 Int.Thr.Conf., 215-247; E. anati și colab., 10.000 Years...; BCSP, 4, 1968, 158, fig. 64. 68; BCSP, 10, 1973, 60-63; idem, 64-78; idem, 127-134; idem, 200-218; V. Boroneanț, în Speologia, 1979, 146-152, fig. 28, pl. XVIII-XXII, cu bibl.: D. Boscovic, în Starije, III-IV, 1965-1966; idem, în KSI, II, 1974, 199-201; idem. în Iliria, V, 1976, 169-171, fig. 3, 6-7; E. Cantu, în BPI, XVI, 74, 1965, 69-122, fig. 62; M. Cărciumaru, Mărturii... cu bibl.; C. Delano-Smith, în BCSP, 24, 1988, 99-112, fig. 73, 75, cu bibl.; M. Garasanin, în Germania, 42, 2, 1968, 214-224; G.I. Gorgiev, în SEZ, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1.2, 2/1; V.Gherasimova - Tomova, T. Stoicev, în SympThr, 9, 1992, 79-90; idem, în Relations thraco-illyro-helleniques. București, 1994, 103-121; P. Graziosi, în BCSP, 7, 1971, 147-148; idem, La Piture...; H. Menghin, Urgeschichte..., 11; P. Rogozea, Cercetări arheologice în endocarstul din sud-vestul României (manuscris); A.A. Tavaré, în 4 Int.Thr.Conf., 131-156; D. Triandaphylles, în AAA, VI, 2, 252-255.

² Albanien..., 1988; Zh. Andrea, Kultura...; idem, comunicarea la al XIV-lea Simpozion național de tracologie. Băile Herculane, 1992; A. Benac, în BerRGK, 42, 1962, 1-470; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 105-112; idem, în Godisnjak, XIV, 12, 1975, 37-49; N. Bodinaku, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992.; N. Ceka, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 239-262; M. Garasanin, în KSI, I, 1974, 321-325; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 249-252; G.I. Gorgiev, în KSI, 1, 1974, 151; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 115-126; N.G.L Hammond, în Iliria, VI, 1, 1976, 127-132; idem, Grave Circles..., 189-190; B. Jubani, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992; A. Koka, în

Iliria, XX. 1, 1990, 27-73; D. Komata, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 363-366; M. Korkuti, în Iliria, II, 1965, 61-82; idem, în BCSP, 4, 1968, 89-97, idem, în Iliria, V. 1, 1971, 31-47; idem, în Iliria, VI. 1, 1976, 57-70; idem, în SA, 2, 1979, 183-195; idem, în SEZ, 1, 1982, 235-253; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14; Kultura ilire... 1985; P. Lera, în Iliria, 1, 1983, 51-77; F. Prendi, în Iliria, III, 1, 1966, 255-280; idem, în Iliria, VI. 1, 1976, 21-100; idem, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 5-58; P. Roman, A. Dodd-Oprîtescu, P. Janos, Beitrage zur Problematik..., III, 1992.

³ M. Korkuti, în SA, 2, 1979, 193-195; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14, unde remarcă faptul că simbolurile antropomorfe sunt orientate cu capul spre sud.

⁴ Cf. nota 3.

⁵ M. Korkuti, în SA, 2, 1979, 192; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14, unde afirmă că această pictură rupestră reprezintă "cirezi, colibe și câmpuri de la sate" și că în "centrul ei este reprezentată figura omului și a cultului său" (!); mulțumim pentru traduceri d-lor F. Medeleț și M. Alexianu. În continuare, autorul citat se referă și la un "mod de viață preistoric", găsind analogii în picturile rupestre sau petroglifele de la Tren, Lipsic, Visegrad, Tsogar, Lovanzo, Olmatta, Branca și Valtellina. Despre semnificația acestei picturi rupestre, d-l F. Prendi afirma într-o discuție că aceasta ar reprezenta o livadă de măslini (?).

⁶ Amintim doar câteva lucrări care atestă această utilizare: E. Anati și colab., op.cit., 4, cu tabelul respectiv; BCSP, 4, 1969, 158, fig. 68; BCSP, 10, 1973, 127-134; D. Boskovic, în KSI, II, 1974, 199-201; M. Cârciumar, op.cit., cu bibl.; C. Delano-Smith, op.cit., 199-112; M. Garasanin, în Germania, 46, 2, 1968, 214-224; G.I. Georgiev, în SEZ, 1, 1982, 187-202; M. Korkuti, în SZ, 2, 1969, 127-132; idem, în SA, 2, 1979, 183-195; idem, în Iliria, 1, 1984, 5-14; A. Leroi-Gourham, Gestul și cuvântul, II, 1983, 124-153; S. Marinatos, H. Hirmer, Kreta, Thera..., 1976; P. Rogozea, în Banatica, 9, 1987, 326; D. Triandaphylles, op.cit., 252 sqq.

⁷ E. Anati și colab., op.cit., 4, cu tabelul respectiv; BCSP, II, 7, 1973, 147-148, fig. 73 (Branca); M. Cârciumar, op.cit., fig. 65, 77/b; Gh. Lazarovici, NeolBan,

- 1979, fig. 7; C. Delano-Smith, op.cit., fig. 73/a; Fc. Schachermeyer, *Die altes-ten...*, fig. 16/3.
- ⁸ Albanien..., 7-32, fig. 27; A. Koka, în *Kultura ilire...*, fig. 7; idem, în *Iliria*, XX, 1990, 27-73, fig. 16, 18, pl. VIII, X; F. Prendi, în *Iliria*, VII-VIII, 1977-1978, 5-58, pl.IV/8; M. Korkuti a găsit un idol antropomorf la Cacran (mss. pl. CIV); interesant este faptul că în arta populară din Albania se mai păstrează și astăzi, sub forma unor linguri de lemn, imaginea unor astfel de idoli antropomorfi, cf. *Arti popullor...*, fig. 31.
- ⁹ J. Abelanet și colab., op.cit., fig. 79/3; N. Aberg, *Bronzezeitliche...*, fig. 116; E. Anati, *Arte preistorica...*, I, 1968, 141-145, fig. 73; M. Cărciumaru, op.cit., 64, fig. 65; H. Ciugudean, în *Apulum*, XXI, 1983, 49-52, fig. 1, 2; G.I. Gorgiev, în *SEZ*, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1, 2, fig. 2/1; J.Machnik, în *KFKNB*, 1984, 341-376, pl. LXXXVIII/8; M. Poladian-Ghenea, *Arta preistorică...*, 83-106, fig. 4, 5, 7 (Kobustan); P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, 30-31, pl. 51/5-15; B. Rutkovsky, *Frühgriechische...*, fig. 32-33; N.Vlassa, *NeolTrans*, 104, 106, fig. 3/13.
- ¹⁰ A. Koka, în *Iliria*, XX, 1990, fig. 15.
- ¹¹ V. Gherasimova-Tomova, T. Stoicev, în *SympThr*, 9, 1992, 79-80.
- ¹² N. Platon, *Civilizația...*, 174, 225, 262, fig. 9/c,h; B. Rutkovsky, op.cit., 105-106.
- ¹³ G.I. Georgiev, în *SEZ*, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1.
- ¹⁴ J. Abelanet și colab., op. cit., 117-121, fig. 79.
- ¹⁵ BCSP, II, 7, 147-148, fig. 70.
- ¹⁶ *Istoria toy...*, 1970, A/12, 72; E.Skafida, G. Toufexis, *Figurines...*, 1994, 12-24, pl. I; G. Zevros, *Naisance...*, II, 1963, 351, fig. 498.
- ¹⁷ I. Ghinoiu, în *TD*, XII, 1-2, 1991, 167-171; M. Gimbutas, *Civilizație...*, 1989, 76-140.
- ¹⁸ B. Rutkovsky, *Arta egeană*, 1980, 128.
- ¹⁹ G. Durand, *Structurile...*, 1977, 75; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991, 11-36; idem, în *ActaMP*, XII, 1988, 24-70.
- ²⁰ L. Ellis, în 4 *Int.Thr.Conf.*, 309-360; H.J. Greenfield, în *BAR(IS)*, 304 (1),

- 1986, 242-247; W. Meier-Arendt, în Banatica, 11, 1991, 77-85; J. Petrasch, în BerRGK, 71, 1990, 407-564, fig. 20-29.
- 21 I. Aslanis, în KEPA, 10, 1990, 19-63, fig. 6-9.
- 22 J. Lichardus, Der Westpontliche..., 1988, 95, fig. 49/1.
- 23 E. Comşa, Neoliticul..., 1987, 128-136, fig. 34; J. Lichardus, op.cit., fig. 49/2.
- 24 Ibidem, fig. 49/3.
- 25 Ibidem, fig. 49/4.
- 26 L. Ellis, în La Civilisation..., 1987, 175-191, fig. 1.
- 27 Ibidem, fig. 2.
- 28 L. van Berg, în Banatica, 11, 1991, 237-258; B. Brukner, în Balcanica, XXIII, 1993, 181-185; C. Chapman, în VAH, II, 1989, 33-53; C. Delano-Smith, op.cit., 99-112, fig. 73; K. Horedt, Istoria..., 1970, 101, fig. 38-40; F. Horvath, în VAH, II, 1989, 85-101; Gh. Lazarovici, Grupul..., 1991, 7-9; W. Meier-Arendt, în VAH, II, 1989, 183-189; D. Rus, Gh. Lazarovici, în Banatica, 11, 1991, 87-118; H. Todorova, în BAR, 1979, 50; idem, în Atti X SINBE, 1982, 45-52, fig. 1; H. Todorova, T. Dimov, în VAH, II, 1989, 291-320, fig. 6.
- 29 C. Chapman, op.cit., 33-53; L. Ellis, op.cit., 175-191; B. Govedarica, Rano bronzanog..., LXVII, 1989, fig. 3-8; A. Leroi-Gourham, op.cit., 124 sqq; H. Parzinger, Balcanica, XXIII, 1993, 221-230; R. Tringham, în Balcanica, XXIII, 1993, 133-145.
- 30 H. Parzinger, în ZborNM, XIV, 1, 1992, 305-317.
- 31 BCSP, 10, 1973, 127-134.
- 32 C. Delano-Smith, op.cit., 99-112, fig. 73; J. Mellaart, Excavations..., XIV, 1964, pl. VI/a;
- 33 C. Delano-Smith, op.cit., p. 107.
- 34 Ibidem, 110.
- 35 Zh. Andrea, op.cit.; N. Bodinaku, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992; G. Burand, op.cit., 293-294; A. Koka, în Iliria, XX, 1, 1990, 27-73; M. Korkuti, în Iliria, VI, 1, 1976, 57-70; idem, în Iliria, 2, 1985, 61-82;

idem, în SEZ, 1, 1982, 235-253; F. Prendi, în BSHSH, 2, 1957, 76-110; precum și cercetările d-lui B. Jubani din nordul Albaniei, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea de a ne fi arătat materialul arheologic.

- ³⁶ A. Benac, în Godisnjak, XIV, 12, 1975, 374; G. Bürger, în La Civilisation..., 1987, 223 - 235; R. Drechsler-Brizic, în Vjestnik, IX, 3, 1975; D. Garasanin, în Iliria, VI, 1, 1976, 249 - 252; idem, în KSI, I, 1984, 321-325; M. Gimbutas, op.cit., 184-185; B. Govedarica, Einige Fragen..., 1987, 57-70; N.G-L. Hammond, în Iliria, VI, 1, 1976, 127-132; C. Markovic, în ZborNM, XIV, 1, 1992, 203-209; I. Marovic, în Vjestnik, XXI, 1985, 5-80; N. Platon, op.cit., 79-82.
- ³⁷ F. Medelet, Despre plug în epoca bronzului, Simpozionul "In Memoriam Constantini Daicoviciu", Caransebeș, cu bibl. și analogiile respective; S. Anamali, în KKSE, 1977, 319-325; V. Butură, Etnografia..., 145-147; despre semnificația falică a plugului, cf. G. Durand, op.cit., 198; M. Gimbutas, op.cit., 213.
- ³⁸ D. Cocchi Gemick, în Banatica, 11, 1991, 219-233; B. Govedarica, op.cit., pl. XI; J. Mellaart, op.cit., fig. 52.
- ³⁹ BCSP, IV, 1968, fig. 64/2, 3, 5; A. Păunescu, Evoluția uneltelor..., 53 (Bubanj).
- ⁴⁰ E.N. Cernikh, Aibunar..., 203-217; B. Jovanovic, Rudna Glava..., 150-157; idem, Metalurgija..., 103-118.
- ⁴¹ E. Anati și colab., op.cit., tabelul evoluției artei camuniene.

Lista abrevierilor bibliografice

- N. Aberg, Bronzezeitliche... = Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie IV, Stockholm, 1933.
- Albanien... = Albanien, Schätze aus dem Land der Shkipetaren, Mainz, 1988.
- E. Anati, La Stelle... = La Stelle di Bagnolio, Brenno, 1, 1965.
- E. Anati, La Civilisation... = La Civilisation du Val Camonica, 1966.
- E. Anati, La Datation... = La Datation dell Arte Preistorica Camuna, Brenno, 2, 1966.
- E. Anati, Arte Preistorica... = Arte Preistorica in Valltelino, Brescia, I, 1968.
- E. Anati și colab., 10.000 Years... = 10.000 Years of History seen through Rock Art, 1977.
- Yh. Andrea, Kultura... = Kultura ilire e tumave ne pellgun e Korces, Tirana, 1985.
- Arti popullor... = Arti popullor ne Shquiperi, Tirana, 1976.
- V. Butura, Etnografia... = Etnografia poporului român, Cluj-Napoca, 1979.
- E.N. Cernikh, Aibunar... = Aibunar, a Balkan Copper Mine of the Forth Millennium B.C., Proc. Prehist. Soc., London.
- M. Cârciumar, Mărturii... = Mărturii ale artei rupestre preistorice în România, București, 1987.
- E. Comșa, Neoliticul... = Neoliticul pe teritoriul României, București, 1987.
- G. Durand, Structurile... = Structurile antropologice ale imaginarului, București, 1977.
- M. Gimbutas, Civilizație... = Civilizație și cultură, București, 1989.
- B. Govedarica, Einigefragen... = Einigefragen der Chronologie und Herkunft der Altesten Tumuli mit Steinkisten im Östadiatischen Gebiet, Hügelbectattung in der Karpaten, Donau, Balkan Zone Während der Äneolitischen Periode, Beograd, 1987.
- B. Govedarica, Rano bronzano... = Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana, Sarajevo, 1989.

- P. Graziosi, Le pitture... = Le pitture preistoriche della grotta di Porto Badisco, Firenze, 1980.
- N.G.L. Hammond, Grave Circles... = Grave Circles in Albania and Macedonia, în Bronze Age Migration in the Aegean, Sheffield, f.a..
- K. Horedt, Istoria... = Istoria comunei primitive, București, 1970.
- Istoria toy... = Istoria toy ellinikoy ethnoys, Atena, 1970.
- B. Jovanović, Rudna Glava... = Rudna Glava ein Kupferbergwerk des frühen Eneolithikums in Ostserbien, Der Anschnitt, Bochum, 28, 1976.
- B. Jovanović, Metalurgija... = Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, Beograd, 1977.
- Kultura Ilire... = Kultura Ilire parahistorike ne Shquiperia, Tirana, 1985.
- La civilisation = La civilisation de Cucuteni en context européen, Iași, 1987.
- Gh. Lazarovici, NeolBan = Neoliticul Banatului, Cluj Napoca, 1979.
- Gh. Lazarovici, Grupul... = Grupul și stațiunea Iclod, Cluj Napoca, 1981.
- J. Lichardds, Der Wespontliche... = Wespontliche Raum und die Anfänge der Kupferzeitlichen Zivilization, Saarbrücken, 1988.
- S. Marinatos, H. Hirmer, Kreta, Thera... = Kreta, Thera, das Mykenische Hellas, München, 1976.
- J. Mellaart, Excavations... = Excavations at Catal Hüyük, 1963.
Third Preliminary Report, în Anatolian Studies, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, XIV, 1964.
- H. Menghin, Urgeschichte... = Urgeschichte der Bildenerkunst in Europa, Viena, 1925.
- Al. Păunescu, Evoluția... = Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, București, 1970.
- N. Platon, Civilizația... = Civilizația egeană, București, 1988.
- M. Poladian Ghenea, Arta preistorică... = Arta preistorică și antică din regiunea Caucazului, București, 1988.
- P. Roman, A. Dodd-Oprișescu, P. Janos, Beitreg... = Beitreg zur Problematik

der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, Mainz, III, 1992.

B. Rutkovsky, Arta egeană = Arta egeană, București, 1190.

B. Rutkovsky, Frühgriechische... = Frühgriechische Kultdarstellungen, Berlin, 1981.

F. Schachermeyer, Die Altesten... = Die Altesten Kulturen Griechenlands, 1955.

SEZ = Südosteuropa zwischen 1600 - 1000 v.Chr., 1. Berlin, 1982.

E. Skafisa, N. Toufexis, Figurines... = Figurines de la fin de l'epoque neolitique en Thessalie (Grece centrale), în Relations thraco-illyro-helleniques, București, 1994, 12-24.

N. Vlăssă, NeolTrans = Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1967.

G. Zevros, Naissance = Naissance de la civilisation en Grece, II, 1963.

H. Koşay, Ö. Bilgi - Excavations in Turkey in 1970-1971, în AIESEE - B.I. = Association International d'Etudes du Sud Est Europeen. Comission d'Archeologie. Bulletin d'archeologie Sud Est Europeens, București, 1 (1959) - 3 (1975).

SOME NOTES ON A CAVE PAINTING FROM ALBANIA

Summary

The studies referring to post-Paleolithic cave paintings in Mediterranean and Balkan areas have underlined the fact that these numerous representations represent sacred and profane aspects of the existence of prehistoric human communities.

The paper deals with a cave painting from south-western Albania, namely Shpelle e shkruar (The Written Cave), on the Shushicë valley. The cave has been discovered by M. Korkuti, who also have published the results of his researches.

The painting consist of representations of human symbols, idols, the drafts of two circular villages (of tell-type), the drafts of six rectangular flat settlements, the drafts of two necropolises around the villages, the symbol of an Ackerstock (Krümmelpflug), with two yoked cattle (?), a flint arrowhead with peduncle, the representation of a flint or copper deposit, the symbol of a sceptre.

We don't pretend that our paper has exhausted the problems of this prehistoric intellectual civilization field.